

UVOD V ZAGOVORNIŠTVO

MOJCA UREK

Fakulteta za socialno delo

2011

TERMINOLOGIJA

- Zakon o duševnem zdravju, ki je bil sprejet 23. julija 2008 - (Ur. l. RS, 77/2008) uvaja profil **zastopnika oz. zastopnice pravic oseb** na področju duševnega zdravja.
- S tem se je odmaknil od dosedanje rabe izraza zagovornik (zagovorništvo), kot smo angleški termin »*advocate oz. advocacy*« prevajali do zdaj in kot se je v zadnjih petnajstih letih uveljavil v slovenskem prostoru na različnih področjih varovanja človekovih pravic.

- Uporaba besede zagovornik naj bi namreč vnašala zmedo. Vpeljava izraza zastopnik namesto zagovornik naj bi omogočala razlikovanje med odvetnikom, ki nastopa kot zagovornik v postopkih pred sodiščem in zagovornikom, zdaj zastopnikom, ki zagovarja pravice uporabnika v bolnišnicah in zavodih, in v drugih pomembnih vprašanjih.

- Po drugi strani je »zastopnik« v neskladju z uveljavljeno prakso strokovnega izražanja.
- Izraz »zagovornik« se je v našem prostoru že uveljavil tako na tem področju duševnega zdravja (občansko, vrstniško, kolektivno zagovorništvo itd.) kot tudi širše na številnih drugih področjih (tako imamo npr. zagovornika načela enakosti, ki deluje v okviru Urada za enake možnosti po Zakonu o uresničevanju načela enakega obravnavanja, prav tako uvajamo zagovornika otrokovih pravic projekt pri Varuhu človekovih pravic, itd.).

ZAGOVORNIK VS. ZASTOPNIK

- Izraz *zastopnik* je semantično ožji. Ko govorimo o zastopniku, namreč govorimo o osebi, ki zastopa interese osebe, ki jih ne more ali je manj sposobna izraziti in uveljavljati, bodisi ker je odsotna bodisi ker nima poslovne sposobnosti, ali ker je manj vešča, manj sposobna.
- Izraz zastopnik ima torej po eni strani pomen pooblaščenca, ki ga oseba, ki jo zastopa za to pooblasti.
- Zastopanje nekoga v nekem primeru je le ena plat vloge zagovornika.

- Novi profil tako naj ne bi le zastopal ljudi in njihove interese v posamičnih situacijah, temveč se aktivno zavzemal in nastopal v zagovor pravic na tem področju.
- Opozarjal naj bi na kršitve človekovih pravic.
- Pa tudi v posamičnih konkretnih primerih je obseg njegovega delovanja lahko širši od zastopanja; zajema od splošnih tem človekovih pravic in človekovega dostojanstva v posamičnem primeru do nesporazumov in krepitev glasu uporabnika v dnevni stiki in vsakdanjem življenju na zaprtih oddelkih.

ZAGOVORNIK: IZVOR TERMINA

- Angleški termin *advocate* oz. *advocacy* izhajata iz latinske besede *advoco, advocare, advocatus*, ki se je v vseh evropskih jezikih, vključno s slovenskim (advokat) uveljavila kot izraz za odvetnika.
- Sestavljena je iz predpone *ad* – k, pri, za in *voco*, kar pomeni kličem, oziroma v samostalniški obliki *vox* – glas, govor. Prvotni pomen je torej »tisti, ki je (poleg prizadetih strank) poklican zraven (k sodni obravnavi)«.
- Uporaba besede v pomenu osebe, ki obtoženca zagovarja pred sodiščem izhajata verjetno iz Rimskega prava in lahko pomeni nekoga, ki ga tribunal oziroma obtoženec prikličče ali pokličče, da brani obtoženca ('*Si in ius vocat, ito!*' – »če si poklican na sodišče, pojdi!«).

- Slovenski prevod latinske besede *advocatus*, v pomenu nekoga, ki obtoženca brani pred sodiščem, je odvetnik.
- Slovenski »odvetnik« poudarja drugi del, poudarja funkcijo, ki jo ta oseba opravlja, torej da – na sodišču, kjer spremlja stranko, kamor 'je klicana' – odgovarja (za stranko, torej zastopa njene interese, jo zagovarja, itd.).
- Slovenski etimološki slovar takole razlaga (Snoj 2003:400): »Odvetnik, odvetnica...; izhodiščno je izpeljano iz *odgovoriti* (*odvetiti*), kar je sestavljeno iz praslovanskega 'od' in 'vetiti' ('govoriti'). Odvetnik torej prvotno pomeni 'kdor odgovarja (namesto stranke)'.

- Morda je se v pravnem jeziku poleg besede odvetnik začelo uporabljati zagovornik, ker ta beseda pomeni širši spekter dejanj in bolj odgovarja izvirnemu pomenu, saj v sporih pred sodiščem ni dovolj zgolj odgovarjati na obtožbe, temveč je potrebno tudi zagovarjati stranko, njene interese, pravice ipd.
- Za našo diskusijo je pomembno opozoriti, da kljub temu, da se beseda zagovornik uporablja v pravu sinonimno z izrazom odvetnik, ko gre za vlogo ali funkcijo v sporih oziroma razpravah, pa to ni sinonim za poklic.
- Zagovornik ni nujno odvetnik, četudi je odvetnik vedno tudi zagovornik.

- V angleščini izraz *advocate* ni rezerviran za poklic odvetnika (*solicitor, barrister, lawyer*), ima širši pomen in vključuje tudi različne vrste zagovarjanja pravic in interesov posameznikov in skupin, tudi v pomenu širše družbene akcije ali ozaveščanja javnosti o potrebnih družbenih spremembah itd.
- Če torej latinsko besedo *advocatus* v slovenščino prevajamo z odvetnik, pa angleške besede *advocate* ne moremo.
- Zato smo v začetku devetdesetih, ko smo začeli uvajati prakso zagovorništva, pri nas uporabili prav tako širši izraz – zagovornik.
- Ta izraz smo uporabljali ves ta čas in se je v praksi socialnega dela, pa tudi širše povsem uveljavil. Tudi prvi predlog zakona o duševnem zdravju je nosil naslov *Zakon o bolniškem zagovorništvu in pravicah v duševnem zdravju*.

ZAGOVORNIK IN ZAGOVORNIŠKA VLOGA

- Zagovorništvo predstavlja splošno usmeritev, ki se zavzema za zaščito temeljnih pravic in dostojanstva ljudi s težavami v duševnem zdravju v najširšem smislu.
- Zavzema se tudi za destigmatizacijo oseb s težavami v duševnem zdravju in njihovih svojcev.
- Zagovorniška vloga temelji na tradiciji borbe za družbeno emancipacijo obrobnih družbenih skupin (delavcev , žensk, etničnih in rasnih manjšin).

- Namenjena je zastopanju interesov ljudi, je odvetniška in zastopniška vloga, namenjena zagotavljanju polnopravnosti in nadomeščanja primanjkljajev tistih posameznikov, katerih moč je šibka, prezrta in neenakovredno zastopana v primerjavi z polnopravnimi člani družbe.
- Po drugi strani pa je tudi in predvsem strokovna drža, ki upošteva perspektivo možnosti in si prizadeva za krepitev družbenega položaja posameznika.

POGODBENA MOČ

- Zagovorništvo opozarja predvsem na izgubo pogodbene moči oseb s težavami v duševnem zdravju.
- Pogodbena moč je osnova državljanstva in pojma posameznika v naši družbi. Če ne moremo stopiti v pogodbene odnose, ostanemo nemočni.
- Pogodba temelji na dajanju in prejemanju.
- Za pogodbo je potrebno strinjanje o tem, kaj je predmet pogodbe, zaupanje v drugo stranko, hkrati pa je poročstvo, da se bodo pogodbene obveznosti izvršile.

STATUS

- Status je temelj poročstva. Brez ustreznega statusa in poslovne sposobnosti ne moremo jamčiti, da bomo pogodbo uresničili.
- Status sestavljajo naš položaj (npr. formalni status osebe z poslovno sposobnostjo, zaposlene osebe in drugi), denar, ljudje, ki za nas jamčijo in naš ugled.
  - Opravična (poslovna) sposobnost
  - Drugi formalni statusi (zaposlitev, izobrazba, funkcije, članstva)
  - Denar (dohodki, plača, premoženje, nepremičnine, rente, prihranki)
    - Lažje je pričakovati, da bo oseba, ki ima denar, izpolnila svoje obveznosti. Ljudje, ki niso zaposleni oziroma nimajo denarja, so drugorazredni državljani. Da jih lahko še vedno zasilno vključimo v družbo, jim dodelimo nadomestne statuse. Nadomestni statusi so lahko začasni – mladoletnik, otrok, bolnik itd. ali stalni – invalid, upokojenec itd.
    - univerzitetna izobrazba nam daje več ugleda kot poklicna izobrazba; državljanstvo
    - biti član neke organizacije nam daje več pravic znotraj same organizacije, hkrati pa tudi bolj ugledno vlogo zunaj nje.

○ Garancije

- Pri pogodbah potrebujemo svojega poroka (poroki, skrbniki, zagovorniki)
- Jamstva so lahko stvari (denar, premoženje) ali ljudje, ki jamčijo za nas (npr. služba za duševno zdravje lahko jamči za uporabnike, da bodo plačali najemnino).

○ Dosežki, družinski ugled, cenjene spretnosti, ugled, ki izhaja iz vlog

- Včasih dobimo posojilo samo zaradi našega ugleda in spoštovanja. Da smo dosegli nekaj, kar je cenjeno in občudovanja vredno, ali da smo iz znane in ugledne družine ali da imamo cenjene sposobnosti ali da imamo ugledno vlogo nam daje več možnosti, ljudje nam bolj verjamejo in so nam bolj pripravljeni pomagati, nam posoditi denar, nam dajejo več samozavesti itd.
- Prav tako pa velja tudi nasprotno – če nismo nič dosegli, če nismo iz znane družine, če ne moremo ničesar narediti, če smo stigmatizirani, bomo zaradi tega ostali »zunaj« in izključeni.

- Tako je zagovornik čestokrat edina oseba, ki je vsestransko na strani uporabnika.
- Povedano drugače:
  - zagovorništvo pomeni temeljno preusmerjanje moči - pomaga ljudem, ki so bili zlorabljeni in zatirani, da si pridobijo moč in vpliv nad lastnim življenjem.

ZAGOVORNIŠTVO NA PODROČJU DUŠEVNEGA ZDRAVJA

- Na področju duševnega zdravja opozarja predvsem na izgubo pogodbene moči oseb s težavami v duševnem zdravju v vsakdanjem in institucionalnem življenju.
- Ljudje v določenih življenjskih obdobjih zaradi težav, ki jih imajo v duševnem zdravju ravno zaradi ranljivosti in izpostavljenosti v takšnih obdobjih, pogosto potrebujejo nekoga, ki mu lahko zaupajo in ki bo ščitil njegove interese in pravice.

LAIČNO ZAGOVORNIŠTVO

- Med oblikami zagovorništva ločimo predvsem med profesionalnim in laičnim zagovorništvom, med katere štejemo raznovrstne prakse neodvisnega zagovorništva, kot so samozagovorništvo, vrstniško zagovorništvo, kolektivno zagovorništvo in občansko zagovorništvo (pri nas PIC, nevladne organizacije ...).
- Laično zagovorništvo je izrednega pomena za krepitev pogodbene moči človeka, ki je zaradi trenutne ranljivosti, povezane z duševnim stanjem kot tudi zaradi stigme, v ranljivi in šibkejši poziciji.
  - Zagovornik je čestokrat edina oseba, ki je vsestransko na njegovi strani.
  - Poskuša doseči, da se udejanji tisto, kar osebi legitimno pripada, posreduje želje in potrebe osebju v službah duševnega zdravja kot tudi sorodnikom in vsem, ki so vpeti v življenje tega človeka, z drugimi besedami, človeku pomaga, da si ponovno pridobi moč in vpliv nad lastnim življenjem.

PROFESIONALNO ZAGOVORNIŠTVO

- Vendar pri tem, ko nekomu odvzamemo svobodo gibanja, ki je človekova ustavna pravica, na temelju njegove pravice do zdravljenja, pomoči in podpore, v postopkih formalnih obravnav laično zagovornišтво ne zadošča.
- V svetu se je prav zato uveljavil profesionalen profil zagovornika, ki mu država podeli mandat za zaščito pravic in interesov ljudi.
- Evropske države so tako razvile različne prakse profesionalnega varovanja interesov in pravic ljudi s težavami v duševnem zdravju (na primer bolniško zagovornišтво v Avstriji, institut neodvisnega statutarnega zagovornika za področje duševnega zdravja v Angliji, sistem osebnega ombudsmana za psihiatrične paciente na Švedskem idr.).

MEDNARODNI DOKUMENTI

- Zagovornišтво je vključeno v mednarodne strategije, akcijske načrte in dokumente na področju duševnega zdravja, posebej ga omenjajo dokumenti Svetovne zdravstvene organizacije (npr. *Advocacy for mental health*. 2003. Geneva: World Health Organization. Dostopno na: http://www.who.int/mental_health/resources/en/Advocacy.pdf .
- V državah, kjer imajo daljšo tradicijo zagovornišтва že beležijo učinke, ki se kažejo v kakovosti oskrbe, skrajšanju časa, ki ga ljudje prebijejo v bolnišnicah, njihovi večji samozavesti in dobremu počutju, okrepitvi njihove socialne mreže, izboljšanju odnosov v njihovih družinah, pa tudi v izboljšanju področne zakonodaje (WHO, 2003).

POZITIVNI UČINKI ZAGOVORNIŠTVA

Učinki na ustanove, osebe

- izboljšana komunikacija in odnosi med zaposlenimi in uporabniki,
- več povratnih informacij o njihovem delu, zaradi česar so lahko izboljšali storitve,
- bolj optimistično vzdušje in morala na oddelkih, kjer imajo uporabniki večji občutek varnosti in zato izražajo večje zadovoljstvo.

Učinki na uporabnike

- Mnogi so prvič doživeli, kako je »če imaš glas«, če se te sliši, tvoje mnenje upošteva in tvoje občutke vzame resno.
- Mnogi so tudi prvič doživeli, kako je če je nekdo povsem na tvoji strani.
- Izkušnja zaupnega in enakopravnega odnosa krepi samozaupanje, osebe pa so tudi manj prestrašene pred ustanovo in postopki, s katerimi se srečujejo in imajo občutek večjega nadzora nad življenjem.

RAZVOJ ZAGOVORNIŠTVA PO SVETU IN PRI NAS

- Se napaja iz radikalnih, antipsihiatričnih in uporabniških gibanj, ki so pojavila v drugi polovici prejšnjega stoletja:
  - vplivajo na spremembe zdravstvene in socialne politike na področju duševnega zdravja
  - opozarja na neupoštevanje človekovih pravic in svoboščin znotraj institucij
  - procesi dezinstitucionalizacije, zagovarjanje pravice do življenja v skupnosti.

ZAČETNIK ZAGOVORNIŠTVA

John Perceval (pred 200 leti), tudi sam zaprt v norišnici, ustanovi Društvo prijateljev dozdevnih lunatikov.

- Prizadeval si je za razkritje in mučenje v angleških azilih, obiskoval zaprte ter si prizadeval s pomočjo parlamentarnih preiskav in zaslišanj spremeniti sitem skrbi iz azilskega v skupnostnega. Podobna gibanja so v istem času nastala tudi drugod (v ZDA in Franciji)

OBLIKE ZAGOVORNIŠTVA

○ Samozagovorništvo:

spodbuja in krepi moč ljudi, da bi se znali sami postaviti zase (svetovanje, informiranje, treningi asertivnosti, skupine za samopomoč, samopomočne skupine, metode in oblike dela)

○ Vrstniško zagovorništvo

vzajemnost in solidarnost ljudi s podobnimi izkušnjami in je tesno povezano z delovanjem uporabniških skupin (prejšnji primeri, Perceval, Beers, Tanja Lamovec, Odbor za družbeno zaščito norosti)

KOLEKTIVNO ZAGOVORNIŠTVO

- Poleg vrste nacionalnih in lokalnih organizacij, je bila za naš prostor pomembna »**Evropska mreža uporabnikov, nekdanjih uporabnikov in preživelih**«, ki je v svojem manifestu opredelila osnovne pravice ljudi s težavami v duševnem zdravju, med katerimi je tudi pravica do **neodvisnega zagovorništva**.
- Poleg zastopanja ljudi v konkretnih primerih kršenja človekovih pravic, si prizadevajo tudi za spremembe v zakonodaji, za povečanje pogodbene moči ljudi s težavami v duševnem zdravju in vpliva uporabnikov na politiko in službe duševnega zdravja.

OBČANSKO ZAGOVORNIŠTVO

- Občansko zagovorništvo (tudi laično zagovorništvo) vključuje ugledne člane skupnosti, ki se zavzamejo za stigmatiziranega človeka, ki je v nevarnosti, da ga okolica izključi. (npr. kakšen ugleden občan, znan osebnost, ali nekdo, ki ima pogodbeno moč)
- Naloga občanskega zagovornika je, da vzpostavi stik s človekom, se odziva na njegove interese in ga poveže s krogi vsakdanjega življenja v skupnosti.
- Niso odvisni od institucij in za svoje delo niso plačani. Cilj te oblike zagovorništva je vzpostaviti dolgotrajen in podporen odnos.

SLOVENIJA

- Prve pobude, akcije in eksperimenti v 60 ih in 70 ih šestdesetih in prejšnjega stoletja na področju skrbi za otroke in mladostnike z duševnimi težavami
- Pobude in projekte v 80' ih na področju duševnega zdravja v
- NPR: **projekt *PIN-informalnice***:
  - več zagovorniških akcij v konkretnih primerih ljudi, ki so bili hospitalizirani,
  - telefonsko svetovanje,
  - organizacija prostovoljnega dela v psihiatrični bolnišnici
  - in nenazadnje tabor v Zavodu Hrastovec.

- **Odbor za družbeno zaščito norosti:** Javne akcije, opozarjanja na krivice, ki se dogajajo ljudem s težavami v duševnem zdravju
- Razvije se prva nevladna organizacija **Altra-Odbor** za novosti v duševnem zdravju.
- Prizadevanja v devetdesetih letih so bila močno zagovorniška:
  - za varstvo pravic ljudi v družbi
  - odpravo nehumanega in nečloveškega ravnanja v institucijah,
  - deinstituicionalizacijo
  - spremembo zakonodaje
  - kasneje se razvijejo psihosocialne metode dela
  - skupnostne službe

- Prelomnica leto 1992
- Študij Duševno zdravje skupnosti (TEMPUS) na tedanji Visoki šoli za socialno delo izoblikovala interdisciplinarna skupina strokovnjakov, med katerimi so bili nekateri s psihiatrično izkušnjo, ki je izdelala koncept zagovorništva pri nas.
- **Tanja Lamovec** prva zagovornica, ki je močno vplivala na razvoj uporabniškega gibanja (npr. **Paradoks**), Program Zagovorništva (**PIC**), **Zavod Evros**
- Organizirala je javno tribuno »Človekove pravice v ustanovah duševnega zdravja«, se povezala s poklicnimi zagovorniki v Avstriji,

- **Zagovorništvo v Sloveniji** (Altra, PIC, EVROS):
  - pomoč ljudem v konkretnih primerih kršitve pravic v zvezi s prisilno hospitalizacijo,
  - lastninskimi spori, z odvzemom opravilne sposobnosti idr.,
  - opravljala je tudi psihosocialno pomoč uporabnikom in svojcem,
  - pripravljala je predlog dopolnitve zakonodaje,
  - medijsko in politično delovanje, organizirala izobraževanja in drugo.

